

๕ เบืองหัวนอนเมืองสุโขทัย

คำว่า เบืองหัวนอนเมืองสุโขทัยก็คือทิศใต้ของเมืองสุโขทัยนั่นเอง ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ได้กล่าวไว้ว่า

“เบืองหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีภูฎิหารปุ่ครุ มีสรีกงต มีป่าพร้าว ป่าลาง มีป่าม่วง ป่าข่าม มีน้ำโคก มีพระชะพุ้งผี เทพดาในเขานันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ . . . ”

สำหรับด้านทิศใต้ของเมืองสุโขทัยในศิลาจารึกที่กล่าวถึงว่ามี “ภูฎิหารปุ่ครุอยู่” นั้น ก็คงหมายถึงวัดต่างๆ นั้นเอง ซึ่งได้ทั่วเมืองสุโขทัยลงไปมีวัดอยู่หลายวัดด้วยกันเช่น วัดกัณแสง วัดกันจันท์ วัดเชตุพน วัดเจดีย์สี่ห้อง วัดศรีพิจิตรกิริยักัลยาราม และวัดพระบาทใหญ่ ซึ่งผู้เขียนจะได้พาชมวัดทั้งหกนี้ต่อไป ส่วน “สรีกงต” ตามศิลาจารึกนั้นความจริงอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองสุโขทัย แต่ในศิลาจารึกก็ได้กล่าวไว้ว่าอยู่ทางเบืองหัวนอน (ทิศใต้) ทั่วๆ สำหรับ “พระชะพุ้งผีเทพดาในเขานันนั้น” ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงในภายหลังในตอนนี้จะขอพาชมวัดทั้งห้าทางทิศใต้ตัวเมืองสุโขทัย ซึ่งมีโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจต่อไป

เมื่อท่านผู้อ่านได้ชมโบราณสถานของวัดข้าวสารและวัด
กำแพงแดงภายในตัวเมืองกันไปแล้ว ท่านจะออกจากตัวเมืองไป
ทางใต้ตัวเมืองได้ที่ ประตูมะโม ซึ่งเป็นประตูเมืองทางด้านทิศใต้
ท่านจะสังเกตเห็นว่าประตูมะโมนี้มีบ่อมขวางหน้าประตูเหมือนกับ
ประตูอ้อ และประตูศาลหลวงที่ผู้เขียนเคยกล่าวไว้แล้วในตอนต้นๆ
ต่อไปจะได้พาชมวัดใต้ตัวเมืองสุโขทัยตามลำดับ

วัดก้อนแดง

เมื่อท่านผู้อ่านออกจากประตูมะโมไปตามถนนจะพบวัดทาง
ขวามือ ระยะทางห่างจากประตูมะโมประมาณ ๕๐๐ เมตร มี
โบราณสถานที่เหลืออยู่ คือ เจดีย์แบบทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่ม
ข้าวบิณฑ์ องค์เจดีย์ก่อด้วยศิลาแดง (คงจะนำมาเป็นชื่อวัดก้อน
แดงก็ได้) ฐานของเจดีย์กว้างด้านละ ๔ เมตร ด้านหน้ามีบันได
ขึ้นไปตามชั้นของเจดีย์ นอกจากเจดีย์องค์นี้แล้วทางด้านหน้ามี
ฐานวิหารก่อด้วยอิฐ กว้าง ๑๒.๕๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร และยังมี
เจดีย์รายองค์ด้านเหนือและด้านใต้ ฐานกว้างด้านละ ๓ เมตร
สูง ๑ เมตร รวม ๓ องค์และอีก ๑ องค์ ฐานกว้างด้านละ ๔
เมตร สูง ๑ เมตร

เกี่ยวกับวัดที่อยู่ใกล้กับประตูมะโมนี้ สมเด็จเจ้าฟ้ากรม
พระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไป

พิษณุโลก ผู้เขียนไม่แน่ใจว่าจะเป็นวัดก้นแสงนี้ใช่หรือไม่ ผู้เขียนขอคัดบทพระนิพนธ์นั้นมาลงไว้ดังนี้

“ออกจากวัดใหม่กลับย้อนมาสู่ประตูเมืองช้างใต้ เรียกว่า ประตูมะโม ประตูและม้อมกำแพงก็ทำนองเดียวกับประตูอ้อ ประตูศาลหลวงที่ดูมาแล้วเลยออกไปดูนอกเนินชั้นนอก มีวัดร้างอยู่ข้างเนินวัดหนึ่ง มีพระเจดีย์กับวิหารเล็ก เทียบเป็นตุเกะกะ พระสถิตยหาพระไปเห็นยอดนาคปักเกลือบเข้า ชุกคุเป็นหัวมังกรคาบ กนก แปลงจากที่เคยได้มาแล้ว จึงเลยชุกเอาตัวมาเสียจนได้”

ขอให้ท่านผู้อ่านลองวิเคราะห์ดูก็แล้วกันว่าจะเป็นวัดก้นแสงใช่หรือไม่

วัดต้นจันทน์หรือวัดพุ่มสลัดไค

วัดต้นจันทน์ หรืออีกชื่อหนึ่งว่า “วัดพุ่มสลัดไค” ถ้าออกจากวัดก้นแสงไปตามถนนทางทิศใต้ไม่ไกลนักจะพบทางแยกทางซ้ายมือไปยังวัดนี้ซึ่งเป็นวัดที่มีคูน้ำอยู่รอบวัดทีเดียว โบราณสถานที่เหลืออยู่มีทั้งเจดีย์ วิหารและพระพุทธรูป สำหรับลักษณะของเจดีย์เป็นเจดีย์แบบลังกาที่ฐานมีคูหาทั้งพระพุทธรูปได้ทั้ง ๔ ก้าน เหนือฐานขึ้นไปเป็นทิวเจดีย์รูปประฆังซึ่งเหลืออยู่เพียงบางส่วนเฉพาะตอนล่างเท่านั้นส่วนวิหารเหลือเพียงฐานและมีพระพุทธร

รูปปูนปั้นไม่มีพระเศียรตั้งอยู่บนฐานวิหารนาคด้วย นายมะลิ โกลสัน-
เทียะได้กล่าวถึงวัดตันจันจนนีว่ “วัดนี้เป็นวัดที่มีพระพิมพ์ดิน
เผาแบบเสน่ห์จันทรณ์ รูปสวยงาม เป็นที่นิยมของนักสะสมพระ
พิมพ์ทั่วไป” ชื่อของวัดนี้อาจจะมาจากการพบพระพิมพ์ดินเผา
แบบเสน่ห์จันทรณ์นี้ได้กระมัง.

เมื่อครั้งที่กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งบูรณะเมืองเก่า
สุโขทัยนั้น ตามรายงานการสำรวจขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน
เมืองเก่าสุโขทัย ก็ได้รายงานถึงวันตันจันจนนีไว้เช่นกัน ถึงข้อ
ความต่อไปนี้ “วัดนี้ก่อนทำการขุดแต่งบูรณะ เป็นป่าไผ่และวัช
พืชขึ้นปกคลุมทั่วไป เคยทำการขุดแต่งลอกผิวดินออกเมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๖ งานยังไม่แล้วเสร็จ ได้ทำการบูรณะตามแผนนี้เมื่อ พ.ศ.
๒๕๑๒ โดยขุดแต่งฐานเจดีย์วิหารและขุดคุ้ยโดยรอบวัด ทำถนน
เข้าวัดใหม่ งานแล้วเสร็จถึงนั้นท่านผู้อ่านจึงได้เห็นสภาพของวัด
ชัดเจน และมีถนนเข้าถึงวัดได้สะดวกด้วย

วัดเชตุพน

วัดเชตุพนตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองสุโขทัย เช่นเดียวกับ
กับวัดตันจันจนนี คืออยู่ใต้วัดตันจันจนนีลงไปอีก การเดินทางไป
ยังวัดนี้คือ เมื่อออกจากวัดตันจันจนนีกลับมายังถนนเดิมเดินทางไป

ตามถนนสายนี้จะพบ วัดเชตุพน อยู่ทางขวามือ วัดเชตุพนเป็น
วัดสำคัญและเป็นวัดใหญ่วัดหนึ่ง มีคูล้อมรอบ เข้าใจว่าในสมัย
สุโขทัยมีถนนไปยังวัดนี้ได้ ถึงที่นายตรี อมาตยกุลได้เขียนไว้
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ว่า “วัดเชตุพนอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
ของเมืองสุโขทัยเก่าวาระทางห่างจากกำแพงเมืองไปประมาณ ๒ กิ-
โลเมตร มีถนนเดิมซึ่งสร้างแต่ครั้งสมัยสุโขทัยไปยังวัดนี้ ยังปรากฏ
เป็นแนวอยู่ที่ข้างวัดตระพังนาค วัดตระพังน้ำซวก และเป็นแนว
เรื่อยไปจนกระทั่งถึงคูวัด” นี่ก็แสดงว่าถนนจากประตูมะโไม่ไปยัง
วัดเชตุพนคงจะสร้างทับถนนเดิมนั่นเอง ส่วนวัดตระพังนาคกับวัด
ตระพังน้ำซวกที่นายตรี อมาตยกุลกล่าวถึงนั้นผู้เขียนไม่ทราบว่าเป็น
วัดใด

สำหรับ โบราณสถานของวัดเชตุพนนั้นมีเหลืออยู่มากพอ
ควร ก็มีทั้งโบสถ์วิหารและมณฑป จุดเด่นของโบราณสถานของ
วัดเชตุพนก็คือมณฑป ซึ่งมีลักษณะสูงใหญ่ มีพระพุทธรูปปูนปั้น
ติดอยู่ที่ผนังทั้ง ๔ ด้าน เท่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบันก็คือผนังด้าน
ตะวันออก เป็นพระพุทธรูปปางลีลา ผนังด้านตะวันตกเป็นพระ-
พุทธรูปยืน แต่ชำรุดไปเสียมากแล้ว ส่วนผนังด้านเหนือเข้าใจ
กันว่าเป็นพระพุทธรูปนั่ง และผนังด้านใต้เข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปนอน
ทั้งด้านเหนือและด้านใต้พังทลายเสียหายจนดูไม่ออกแล้ว

แสดงว่าพระพุทธรูปปูนปั้นของผนังมณฑปทั้ง ๔ ด้าน มีทั้ง เกิน
ยี่น นึ่ง และนอน เรียกว่ามีสี่อิริยาบถคล้ายวัดสี่อิริยาบถที่กำแพง-
เพชร

นอกจากมณฑปหลังใหญ่นี้แล้ว ยังมีมณฑปหลังเล็กอีก
หลังหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก มีคูหาทั้งพระพุทธรูปปูนปั้นปาง
มารวิชัยด้วยที่ผนังของมณฑปยังมีภาพเขียนปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง
เป็นลวดลายต่าง ๆ แต่กลบเลือนไปเกือบหมดแล้ว ลวดลายที่เขียน
เป็นสีคำสียะยวคล้ายกับเป็นภาพร่างยังไม่ได้ระบายสี นับว่าแปลก
ที่ไม่เคยพบในที่อื่น ทางด้านตะวันออกของมณฑปใหญ่เป็นวิหาร
ยังมีฐานเหลืออยู่ด้วย ทั้งมณฑปใหญ่ มณฑปเล็กและวิหารนี้มี
กำแพงล้อมรอบ นอกกำแพงออกไปทางทิศใต้เป็น โบสถ์ซึ่งยังมี
ฐานและโอบสมาเหลืออยู่ทำให้ทราบว่าเป็นโบสถ์แน่นอน

ที่น่าแปลกของวัดเชตุพนก็คือวัสดุที่ใช้ก่อสร้างผนังมณฑป
ประตูลูกกรงหน้าต่างคือใช้หินชนวนแท่งสี่เหลี่ยม บางแห่งก็เจาะ
เป็นเดือยคล้ายเข้าปากไม้ก็มี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ
วัดติวงศ์ ได้ทรงบันทึกเกี่ยวกับวัดเชตุพนไว้ในจดหมายเหตุทาง
ไปพิษณุโลกตอนหนึ่งดังนี้

“เวลาบ่าย ๓ โมง ๓๒ นาที ขึ้นม้าออกจากที่พัก ท่าน
พระยาจางวางพาไปเที่ยววัดเจตพล แปลว่ากระไรไม่ทราบ ฤ-

เซตพนก็จะไปได้ อยู่นอกเมืองช้างได้ ทางท่าเมืองมากอยู่หน่อย
วัดนี้จะเป็นวัดสำคัญมาแต่ก่อน การก่อสร้างทั้งปวงทำด้วยหิน
เป็นพื้นใช้หินอย่างที่มีท่าอะไรเล็กน้อยๆ ในสุโขทัย ซึ่งเป็นหิน
ที่แตกกระเทาะได้เป็นกาบๆ นั้น การที่ทำด้วยหินนี้มีปรารภนา
สำเภาวสานาแข่งนครหลวงกำพูชา เราก็ต้องยอมว่าเขาเก่งจริงที่
ทำได้เท่านั้น ท่านเจ้าผู้ครองสุโขทัยคนที่ทำวัดเจตพลนั้น ต้อง
เป็นคนเก่งที่หนึ่งกว่าเจ้าทุกคนมา...” และอีกตอนหนึ่งทรง
กล่าวถึงมณฑลปักษ์ “... หลักสำคัญของวัดนี้ก็คืออ้ายก้อนกลางก่อ
อิฐทับทือเป็นลัษณะขึ้นไปสูงประมาณ ๖ ๗ ๘ วา ... แต่จะเป็น
อะไรนั้นก็เรียกชื่อไม่ถูก จะต้องตั้งชื่อให้เรียกว่ามรุ่ม มรุ่มนี้
คงจะเป็นของมีหลังคา เพราะว่ามีเสาเป็นพยาน แต่รูปหลังคา
นั้นจะเป็นอย่างไร ถ้าดูตามเส้นรั้วลูกกรงที่ก็จะเป็นจตุรมุขๆ ไม่
ก็เป็นปราสาททีเดียว แต่ยอดปราสาทจะเป็นยอดปราสาทฤ็ยอด
พระเจดีย์ก็ตามที่ แต่คงจะเป็นยอดก่อออกคล้ายลัษณะเป็นที่ตั้ง หลังคา
จตุรมุขของทำด้วยไม้ ทำซีกออกจากยอดที่ตั้งอยู่กับลัษณะทั้ง ๔ ทิศ
ออกมาทั้งบนเสาทั้ง ๔ นั้น แลคงจะชักพาโดยจากหลังคาจตุรมุข
ลงมาพาดกับทับหลังรั้วลูกกรง รูปปราสาทเขาของข้าพเจ้านี้อยู่
ข้างจะไม่งาม แลขัณฑ์คล้ายที่มุขทั้ง ๔ ไม่เท่ากันสองด้านใหญ่
สองด้านเล็ก ยอดวิ จะเข้ากันอย่างไรพึงได้แก่พูด เขียนเข้าเมื่อ

ไว้ไม่ได้เมื่อนั้น ฤๅอีกทีหนึ่งจะเป็นมณฑปใหญ่รุ่มร่าม ปร
กยู่งไม้แปดจะไ้กระมัง ...” จากพระนิพนธ์นี้คงทำให้ผู้อ่าน
พอนึกถึงภาพของมณฑปหลังใหญ่วัดเชตุพนนี้ได้บ้าง เพราะ
สภาพปัจจุบันได้ชำรุดพังทลายไปเสียมากแล้ว

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้เสด็จ
วัดเชตุพนเช่นกัน ถึงบทพระนิพนธ์ของพระองค์ตอนหนึ่งดังนี้

“... เข้า ๒ โมงเศษ เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถาน
โดยทางใต้ด้านประตูหน้า เสด็จทอดพระเนตร วัดเชตุพน ก่อน
วัดนี้มีมณฑปพัง ๆ อยู่หลังหนึ่งไม่สู้สูง และเสาโบสถ์หรือวิหาร
ทั้ง ๆ และมีกำแพงแก้วเป็นช่องลูกฟัก ทำด้วยศิลาทั้งแท่งที่บด
หักทำลายเสียมาก ประทุนทำด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ๆ บางท่อนยาววา
หนึ่ง เป็นแผ่นกว้างทั้งวาก็มี วัดนี้ดูท่วงทีใหญ่โตมาก ของก่อ
สร้างทำด้วยศิลาเป็นพื้น แลและอิฐก็มีแต่น้อย ...”

วันที่พระองค์เสด็จวัดเชตุพนคือเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๕๗ หลังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จ
๑๓ ปี

การชุกแต่งบูรณะของกรมศิลปากร ได้ดำเนินการครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่งงานยังไม่เสร็จ ต้องดำเนินการต่อเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ชุกลอกดินจนถึงพื้นเดิมที่ปูเป็นหินชนวนและทำ

การบูรณะผนังระฆังที่หักพังไว้ตามรูปเดิม แต่หินระฆังส่วน
มากผุยุ่ยและแตกเป็นกาบ จึงหาหินที่จะก่อเป็นรูปผนังตามเดิมได้
ยากมาก การชุกแต่งวัดนี้ยังไม่แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เพราะ
เป็นงานใหญ่ต้องดำเนินการอีกในงบประมาณปีต่อไป

วัดเจดีย์สี่ห้อง

ใกล้ ๆ กับวัดเชตุพนทางทิศตะวันออกมีวัดอีกวัดหนึ่งคือ
วัดเจดีย์สี่ห้อง มีโบราณสถานที่น่าสนใจคือภาพปูนปั้นที่ผนังวิหาร
และฐานเจดีย์ สำหรับวิหารมีขนาดกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๒๕ เมตร
เสาก่อด้วยศิลาแดงแท่งกลมใหญ่มีภาพปูนปั้นที่ฝาผนังมุขด้านหน้า
ทำเป็นรูปเทวดาและมนุษย์ซึ่งทำได้ฝีมือดีมาก จากการพบภาพ
ปูนปั้นรูปเทวดาและมนุษย์ที่ผนังวิหารนี้ ทำให้ทราบการแต่งกาย
สมัยสุโขทัยด้วย นับว่ามีคุณค่าอย่างยิ่ง นอกจากภาพปูนปั้นแล้ว
ภายในวิหารยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นซึ่งเหลือเพียงหน้าตักเท่านั้น
ถ้าสมบูรณ์คงจะมีขนาดใหญ่มาก ถัดจากวิหารไปทางทิศตะวันตก
มีซากเจดีย์เหลืออยู่มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๘ เมตร รอบ
ฐานมีสภาพปูนปั้นเป็นเทวดาถือแจกันดอกไม้กับรูปครุฑที่ข้างสลั
กัน แต่ว่าชำรุดไปเสียมากแล้ว นับว่าน่าเสียดายอย่างยิ่งทางด้าน
เหนือของวิหารมีฐานโบสถ์และมีเสมาด้วย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เสด็จจากเสด็จจากเสด็จจากเสด็จจากแล้ว แต่ทรงเรียกวัดเจดีย์สี่ห้องว่า “วัดกุฎี ๔ ห้อง” กับบทนิพนธ์ของพระองค์ดังนี้ เสด็จวัดกุฎี ๔ ห้อง ก่อไปวัดนี้ไม่มีชั้นอะไร นอกจากมีเสากลมใหญ่ก่อด้วยแลงตั้งอยู่กับพระพุทธรูปองค์เชื่องอยู่องค์หนึ่งหน้าทักษนาท ๑ วาเศษ แต่หักชำรุดมากและมีพระเจดีย์เล็ก ๆ ก่อด้วยอิฐอยู่ด้านหลังโบสถ์หรือวิหาร ๔ องค์ ...”

สำหรับการขุดแต่งบูรณะวัดเจดีย์สี่ห้องนี้ กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ แต่งานยังไม่แล้วเสร็จ ได้ทำการขุดแต่งบูรณะเพิ่มเติมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ จึงแล้วเสร็จ โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งบูรณะนับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการแต่งกายสมัยสุโขทัย คือพบภาพปูนปั้นต่าง ๆ เช่นรูปมนุษย์หญิงชาย รูปพราหมณ์ รูปกษัตริย์ รูปเทวดา แต่งกายแบบต่าง ๆ เข้าใจว่ารูปปูนปั้นเหล่านี้คงเป็นประติมากรรมตกแต่งวิหารเจดีย์นั่นเอง เมื่อวิหารเจดีย์พังรูปปั้นเหล่านั้นก็พังด้วย

วัดศรีพิจิตรกิริตกลยาราม

วัดนี้มีชื่อที่เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “วัดตาเถรชิงหน้” เป็นวัดที่อยู่ทางทิศตะวันออกของวัดเชตุพนและวัดเจดีย์สี่ห้องการ

เดินทางไปยังวัดนี้ มีถนนไปทางทิศตะวันออก วัดศรีพิจิตรกิริ-
กัลยารามนี้มีเจดีย์แบบลังกาทรงกลมอยู่องค์หนึ่ง มีฐานเป็นรูป
สี่เหลี่ยมจตุรัสกว้างถึง ๑๕ เมตรเศษ มีคูหาตั้งพระพุทธรูปทั้ง ๔
ด้าน นอกจากนั้นก็มีฐานวิหารอยู่ด้านหน้าของเจดีย์และมีคูน้ำ
ล้อมรอบด้วย นายมะลิ โกลสันเทียะได้เขียนถึงวัดศรีพิจิตรกิริ
กัลยารามไว้ตอนหนึ่งว่า "... พบศิลาจารึกภาษามคธและภาษา
ไทยหลักหนึ่งที่วัดนี้ แต่หักครึ่งท่อน กองจารึกระหว่าง พ.ศ.
๑๙๔๓-๑๙๔๗

จากรายงานการสำรวจชุดแต่งบูรณะเมืองเก่าสุโขทัยฯ ได้
กล่าวถึงวัดศรีพิจิตรกิริกัลยารามไว้มีข้อความดังนี้

"วัดศรีพิจิตร ฯ วัดนี้แปลกกว่าแห่งอื่นโดยที่ตรงด้านหน้า
เจดีย์พบรูปปูนปั้นเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก หน้าคูหาตั้งพระพุทธร
รูปด้านเดียวกับทางเข้าวิหารต่าง ๆ ที่ทำเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก
เป็นหิน มีอยู่ทั่วไปที่เมืองอนุราชะปุระในประเทศลังกา ซึ่งจะได้
ศึกษาค้นคว้ารายละเอียดกันต่อไป"

จากรายงาน ฯ นั้นนับว่าเป็นเรื่องแปลกที่พบรูปปูนปั้นเป็น
รูปพระจันทร์ครึ่งซีกที่วัดนี้ จึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาค้นคว้ากัน
ต่อไปอีก สำหรับการชุดแต่งบูรณะวัดนี้กรมศิลปากรได้ทำการชุด
แต่งบูรณะเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยทำการชุดแต่งโดยรอบ
ฐานเจดีย์จนแล้วเสร็จ

ศรีคกงส

สำหรับศรีคกงสนในศิลาจารึกก็กล่าวไว้ว่าอยู่ทางทิศใต้ด้วย แต่ความจริงอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย ในตอนที่ผู้เขียนจะนำชม วัดถ้ำหีบ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย เมื่อออกจากวัดถ้ำหีบลงไปทางใต้ก็จะถึงศรีคกงสน

สำหรับคำว่า “ศรีคกงส” ตามศิลาจารึกนี้ท่านศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเกส์ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤตว่า ศรีคกงก ซึ่งแปลว่า “ทำนบ” ส่วนคำว่าเบืองหัวนอนเมืองสุโขทัย นั้น หมายถึงก้นทิศใต้ของเมืองสุโขทัยนั่นเอง ดังนั้น จึงน่าจะเชื่อว่า ศรีคกงสคงจะเป็นที่เดียวกับทำนบก้นดินซึ่งกั้นระหว่างเขาแก้วายมกับเขาพระบาทใหญ่นี้เอง ศรีคกงสหรือทำนบก้นดินนี้ มักจะเรียกกันในอีกชื่อหนึ่งว่า ทำนบพระร่วง คงจะเชื่อกันว่า พระร่วงโปรดให้ทรงสร้างขึ้น เพื่อกันน้ำไว้ใช้ในหัวเมืองสุโขทัย และยังกันน้ำไว้ไม่ให้ไหลบ่าเข้าท่วมหัวเมืองอีกด้วย

ศรีคกงส ตามคำศิลาจารึกนี้ เดิมทีก็ควรจะเข้าใจกันว่า อยู่ตรงมุมกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นเพียงคันกันน้ำยาวประมาณ ๖๐ เมตร เพื่อบังคับน้ำจากคลองเสาหอให้ไหลเข้ากำแพงเมือง และไหลลงสู่ตระพังต่างๆ ภายในเมือง แต่ภายหลังได้พบศรีคกงสแห่งใหม่ขึ้น ผู้เขียนจึงขอรวบรวมเรื่องการพบ

ศรีภมรแห่งนี้ให้ผู้อ่านได้ทราบตามลำดับไป คือเมื่อวันที่ ๒๑
เมษายน ๒๕๐๕ อธิบดีกรมศิลปากร (นายธนิศ อยู่โพธิ์) ได้
ขึ้นไปตรวจโบราณสถานบนเขาพระบาทใหญ่ได้พบแผ่นศิลาชนาค
ใหญ่ทำเป็นแท่นสำหรับนั่งและมีทอม่อหินรองรับ เข้าใจกันว่า
เป็นพระแท่นประทับทรงพักผ่อน เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระ-
ราชดำเนินขึ้นไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบนเขาพระบาทใหญ่
อธิบดีกรมศิลปากรเกรงว่าจะถูกทำลายเสีย จึงสั่งให้หน่วยศิลปากร
ที่ ๓ พยายามนำลงมาเก็บรักษาไว้ ดังนั้น ทางหน่วยฯ จึงได้
ให้เจ้าหน้าที่ไปดำเสียงแผ่นศิลานั้นเมื่อเดือนเมษายน ๒๕๐๖ และ
ครั้งนั้นเจ้าหน้าที่ได้สังเกตเห็นแนวกันดินคล้ายถนนซึ่งเชื่อมระหว่าง
เขากว๊ายมากับเขาพระบาทใหญ่ เป็นทิวป่าไม้สูงเป็นแนว และ
ได้สอบถามผู้เคยเที่ยวป่าแถบนั้น และชาวไร่แถบนั้น ได้ความว่า
แนวกันดินนี้ไม่ใช่ถนน คงจะเป็นทำนบกักน้ำไว้ในศิลาจารึก
แต่เมื่อสำรวจตรงคลองเสาหอก็ไม่พบคันดินปึกทังน้ำ เมื่อสอบ
ถามชาวบ้านก็ทราบว่ามิใช่คันดินตรงคลองเสาหอไปชายให้ผู้รับเหมา
ทำทางหลวงเสียหมด จึงไม่พบคันดินตรงคลองก้งกล่าว จึงเชื่อ
ได้แน่ว่าคันดินนี้คงเป็นศรีภมรตามศิลาจารึกแน่นอน

สำหรับศรีภมรนี้ มีความยาวจากเขากว๊ายมาถึงเขาพระ-
บาทใหญ่ ๔๘๗ เมตร มีความสูง ๑๐.๕๐ เมตร ความกว้างบน

สันทำนบ ๔ เมตร ระดับน้ำเต็มที่สูงถึง ๘ เมตร คិតปริมาณ
น้ำเต็มที่สูง ๔ แสนลูกบาศก์เมตร นับว่าเก็บกักน้ำไว้ได้มากมาย
ทีเดียว น้ำשמေးความสามารถ และความเฉลียวฉลาดของคน
สมัยสุโขทัยอย่างยิ่ง ที่รู้จักกักเก็บน้ำไว้ใช้ แสดงว่าระบบการ
ชลประทานเริ่มมีขึ้นแล้วในสมัยสุโขทัย

เรื่องราวของศรีทงสนี่ นายวิชา เศรษฐบุกร ได้อธิบาย
ถึงความสำคัญไว้ในหนังสือ “เที่ยวสุโขทัยกับกรมทรัพยากรธรณี”
ผู้เขียนขอคัดลอกมาลงไว้สักตอนหนึ่งดังนี้

“จะเป็นใครก็ตามที่สร้างทำนบดินขึ้น คนผู้นั้นต้องนับ
ว่าเป็นวิศวกรที่สามารถของยุค แหล่งน้ำที่ใกล้ที่สุดของเมืองสุโขทัย
ได้แก่บริเวณนี้ และคลองลำหอยเป็นห้วยที่มีน้ำตลอดปี โดยมี
กำเนิดอยู่ในเทือกเขาบ้านตะวันตกของเมืองสุโขทัย ผู้ที่คิดสร้าง
ทำนบขวางหุบเขาเพื่อกักน้ำในคลองลำหอยไว้นั้น ต้องใช้ความรู้
จากธรรมชาติที่นั่นเอง ลำคลองลำหอยตรงปากหุบเขานั้นมีระดับ
สูงกว่าระดับเมืองสุโขทัยประมาณ ๔๐ เมตร น้ำที่ไหลผ่านคูเมือง
นั้นย่อมไหลมาโดยความแตกต่างของระดับพื้นดิน แต่เมื่อมาไหล
อยู่ในคูเมืองแล้ว ชาวบ้านจะต้องใช้ภาชนะตักน้ำจากคูขึ้นมาใช้
เท่านั้นในคลองลำหอยก็ไม่มีส้วมำเสมอตลอดปี หน้าที่ฝนมีมาก แต่

หน้าแล้งน้ำน้อย บางแห่งจะขาดแห้งลำห้วย ไทโยมน้ำไหลอยู่ได้
ทราย การกักกักทำนบขวางหุบเขากักเก็บน้ำไว้ได้ประโยชน์หลาย
ประการ ประการแรกเป็นการทำให้มีน้ำขังไว้ใช้ตลอดปี และ
ประการที่สองเมื่อได้มีการทำกุน้ำ ชักน้ำให้ไปสู่เมืองได้ก็สามารถ
ยกกระต๊อบน้ำขึ้นสูงกว่าพื้นที่ท้องห้วยเดิม เป็นการสะดวกแก่การเอา
น้ำไปใช้ ไม่ว่าเพื่อบริโภคหรือใช้รดน้ำพืชพันธุ์ ธัญญาหาร อย่าง
เก็บน้ำที่เกิดขึ้นให้ชาวสุโขทัยได้ใช้เมื่อประมาณ ๗๐๐ ปีมาแล้วนี้
ต้องนับว่าเป็นต้นตระกูลของอ่างเก็บน้ำทั้งหลายที่สร้างขึ้นที่บาง-
พระศรีราชา ที่น้ำพุบนภูเขาภูพาน และในภาคอีสาน สมัยยุค
พัฒนาครั้งนั้น

กัณนั้นเรื่องราวของศรีสงคราม จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง
สำหรับต้นน้ำที่ไหลลงสู่คลองเสาคอ ก็มีบริเวณชอกเขาหลายแห่ง
ที่น่าสนใจ เช่น โขกพระร่วงลงพระขรรค์ ซึ่งห่างจากศรีสงคราม
ประมาณ ๔ กิโลเมตร เล่ากันมาแต่โบราณว่า พระร่วงได้ลอง
เอาพระขรรค์ฟันภูเขาให้ขาดออกเป็นช่องน้ำขึ้นได้ จึงเรียกต้นน้ำ
นั้นว่า “โขกพระร่วงลงพระขรรค์” และยังมีต้นน้ำอื่นๆ ที่ขึ้นต้น
ว่าโขกอีกเช่น โขกพระร่วงลงพระขรรค์ โขกพม่า โขกอ้ายกาย
โขกน้ำคิบชะนาง และโขกเรือตามอู เป็นต้น

วัดพระบาทใหญ่

เป็นวัดที่จัดอยู่ทางทิศใต้ของเมืองสุโขทัยเช่นเดียวกับศรีท
ภงส ก่อตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับศรีทภงส วัดนี้ตั้งอยู่บนเขาพระบาทใหญ่
ที่เรียก วัดพระบาทใหญ่ เช่นนี้ เข้าใจว่ามีพระพุทธรูปจำลอง
ทำด้วยศิลาตนเอง กล่าวกันว่าพระพุทธรูปจำลองนี้พระเจ้าลิไท
โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๓ ปัจจุบันพระพุทธรูปจำลองนี้
ประดิษฐานอยู่ที่มณฑปกลางเกาะวัดกระพังทองหลาง นอกจาก
พระพุทธรูปจำลองแล้ว ยังมีแผ่นศิลาขนาดใหญ่ทำเป็นแท่น
สำหรับนั่ง และมีทอม่อหินรองรับ ซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรได้ไป
พบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ และเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้นำลงมาเก็บ
ไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ แล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ปัจจุบันนี้วัด
พระบาทใหญ่มีโบราณสถานเหลืออยู่เพียงแต่ซากของวิหารที่ชำรุด
มากจนสังเกตไม่เห็นแล้ว นับว่าน่าเสียดายโบราณสถานเหล่านี้
เป็นอย่างยิ่ง